

СТРУКТУРНІ МОДЕЛІ ЧАСОВИХ СПОЛУЧНИХ СИНТАГМ В РАННЬОНОВОВЕРХНЬОНІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Микола ФАНТ (Житомир, Україна)

У статті розглядається проблема формування засобів сполучення підрядної фінітної клаузи часу з головною клаузою в ранньонововерхньонімецькій мові XIV–XVI ст. Комплекс мовних одиниць, задіяних для встановлення граматичного та семантичного зв'язку між головною та підрядною клаузами, розглядається в якості єдиної синтагматичної побудови – сполучної синтагми. Виокремлюються можливі складові сполучної синтагми та визначаються тенденції в розвитку всієї синтагми.

Ключові слова: історичний синтаксис, ранньонововерхньонімецькі мова, сполучна синтагма, конектор, часовий суб'юнктор, кон'юнктор, субординатор, модифікатор.

The article deals with the problem of the developing of the connective means, which are used to establish a connection between the subordinate and the main clause in the Early New High German in the XIV–XVI centuries. Verbal connective complex, which establish a grammatical and semantic connection, is considered as a common syntagmatic construction – connective syntagma. Possible constituents of the connective syntagma are distinguished and tendencies of the developing of the whole syntagma are determined.

Keywords: historical syntax, Early New High German, connective syntagma, connector, temporal subordinating conjunction, coordinating conjunction, subordinator, modifier.

Під час розгляду історичних періодів мови особливе місце відводиться синсемантичним частинам мови. Впродовж XIV–XVI ст. починає остаточно формуватися система часових сполучників, в ході чого старі часові сполучники зникають або переходять до розряду умовних, причинових, допустових тощо, поступаючись місцем новим сполучникам [2: 312-317; 11: 213; 3: 90-91]. Водночас Фр. Гартвег та К.-П. Вегера експліцитно зазначають, що «знання наші про процеси розвитку системи підрядних сполучників є вдивовиж мізерними» [9]. Адже, крім багаточисельності часових сполучників, спричиненої перехідним етапом в їх розвитку, дослідження підрядних фінітних клауз часу ускладнюється також композиційним характером мовних одиниць, які слугували приєднанню підрядної клаузи до контексту, і які слід називати *сполучними синтагмами*.

Для визначення напрямків розвитку часових сполучних синтагм у XIV–XVI ст., що є *метою* даної статті, слід виконати низку *завдань*: виокремити типи мовних одиниць, які входять до складу сполучної синтагми; визначити позиційні особливості складових сполучної синтагми; дослідити зміну частотності окремих складових сполучної синтагми.

Актуальність даного дослідження полягає у збільшенні інтересу сучасних мовознавців до способів та засобів сполучення мовних одиниць у тексті та недостатністю наявних знань про особливості формування системи підрядних сполучників сучасної німецької мови.

Проаналізуємо склад ранньонововісньонімецьких сполучних синтагм. Для зручності викладу результатів дослідження ми називатимемо підрядний сполучник *суб'юнктором*, розмежовуючи його із сурядним сполучником – *кон'юнктором*.

Переважає більшість підрядних речень часу вводяться монолексичними часовими суб'юнкторами (**ee**, **wenn**, **bis**, **sidder** тощо), проте зустрічаються також полілексичні суб'юнктори, складові яких, зважаючи на варіативність їх вживання в текстах, особливості написання синсемантичних слів, дистрибуцію та позицію в синтаксичній побудові клаузи, демонструють тісний зв'язок між собою.

(1) *Vnd solt eyn mensch schon verdampft werden vnd west daz, noch sol er nicht verzweiffeln, **dy weil** er lebt hie auff erden vnd sein vernunfft hat.* [7: 160] «І навіть якщо хтось буде приречений і знатиме це, він не повинен втрачати надію, поки він живий і при світлому розумі»

Вжитий в реченні 1 суб'юнктор **dy weil** складається, внаслідок свого походження від іменника з артиклем, з двох слів, проте його варто класифікувати в якості одного складеного суб'юнктора, зважаючи на наступні факти:

- обидві частини суб'юнктора не є варіативними складовими;
- даний суб'юнктор може займати лише початкову позицію підрядної фінітної клаузи;

– в подальшому його розвитку зафіксоване збільшення частотності написання складових даного суб'юнктора разом.

Досить часто поряд із суб'юнктором часу з'являються інші конектори, здебільшого сурядні, такі як: **und, aber, also**.

(2) **Vnd do** *ich daz ersach, do sprach ich zu mir selber*: ... [6: 5] «І коли я це побачив, то сказав сам собі».

(3) **aber do** *er ersahe / das er nicht thun mocht bewegt er die edlesten jüngling in der stat*. [5: 36] «але коли він побачив, що нічого не зможе вдіяти, він повіз найблагороднішого юнака в місто».

В реченнях 2-3 кожна сполучна синтагма містить у своєму складі *кон'юнктор*. Кон'юнктори не пов'язані окремо з підрядною або головною клаузою, вони відносяться до цілої складної клаузи і поєднують її з одиницями ширшого контексту.

Перед суб'юнктором часу, особливо на початкових етапах ранньонововерхньонімецької мови можуть вживатися цілі фрази обставинного типу.

(4) **zehant do** *er das gesprach so sehen wir hinden an vs dem hol ain gros löwinnen kumen* [10: 91] «одразу, коли мовив він це, то побачили ми позаду левицю, яка виходила з печери»

(5) **vnd an der selben stund do** *er verschied do begruben si in an der selben statt* [10: 84] «і в ту ж годину, коли він помер, тоді похоронили його в тому ж місті»

(6) **Dar nach do** *dis also ergieng vnd der hailig vater hilarion dru vnd sehzig iar alt was do was also vil lüt zu gaistlichem leben vnder sin maisterschaft kumen* [10: 70] «після того, коли це сталося, і коли святому отцю Ілларіону було шістдесят три роки, тоді багато людей почали вести духовне життя під його наставництвом»

Як бачимо з речень 4-6, перед суб'юнктором вживаються означальні та прийменникові фрази, які можуть мати досить складну внутрішню структуру (пор. печення 5). У випадках, коли до складу сполучної синтагми крім

суб'юнктора входить і кон'юнктор, вказані фрази розміщуються між ними (див. речення 5). Виникає питання, який статус слід надати фразам такого типу. Дані фрази не слід відносити до корелятивів з огляду на наступні причини:

- корелятами є зазвичай займенникові слова з дейктичною або анафоричною семантикою;
- головна клауза наведених речень вже містить один корелят (5, 6 – *do*, 4 – *so*);
- скопус фраз, які розміщуються перед суб'юнктором розповсюджується лише на безпосередньо підпорядковану підрядну клаузу. Так, в реченні 6 наявні дві підрядні клаузи. Процес, експлікований головною клаузою, відбувається після процесу першої підрядної клаузи та одночасно з процесом другої підрядної клаузи. Таким чином маркер слідування (*dar nach*), розміщений перед першою підрядною клаузою, стосується лише цієї клаузи. Водночас дана фраза не могла бути генерована в межах підрядної клаузи, адже згідно зі спостереженнями Г. Гайдера екстракція з підрядної обставинної клаузи не відбувається [8: 90].

Отже, до складу сполучних синтагм підрядної клаузи часу входять фрази, які виконують особливу семантичну функцію, і тому можуть бути названі *модифікаторами* сполучної синтагми.

На думку В. Штернефельда, вживання модифікаторів перед словом є ознакою повнозначності останнього [12: 179]. Таким чином модифікатор можна оцінити в якості залишкової ознаки повнозначності суб'юнктора. Проте саме трактування модифікатора в якості ознаки повнозначності слова викликає певні невідповідності. Так, в сучасній німецькій мові спостерігається схожий процес: суб'юнктор *wenn* вживається в своєму часовому значенні поряд з цілою низкою модифікаторів: *immer*, *oft*, *täglich* тощо [4, 1982: 362–363].

Вживання вказаних модифікаторів можна пояснити лише функціонально. При занадто широкій семантиці суб'юнктора не завжди виконується один з постулатів категорії кількості Принципу Кооперації

П. Грайса: «Твоє висловлення повинне містити не менше інформації, ніж вимагається (для виконання поточних цілей діалогу)» [1: 222].

В окремих випадках сполучна синтагма містить у своєму складі маркер підрядності *dass*, який, вочевидь, вживався для додаткової специфікації типу зв'язку між елементами складної клаузи.

(7) *Zeletst das seine gesacz ewiklichen gehalten würdē / hat er die burger v`pflicht mit dem aid / das sy an seinen gesaczen nichts wōllen verendern / **bis das** er wÿd` kûm.* [5: 25] «Потім, для того щоб закони його дотримувалися вічно, він зобов'язав громадян присягою, не вносити жодних змін в його закони, поки він не прийде знову»

(8) *Nū wärent dru iār **das** es in egipto nie gereget* [10: 74] «Минуло три роки, під час яких в Єгипті не було дощу»

Речення 7-8 демонструють, що *dass* виконує суто граматичну функцію показника підрядності фінітної клаузи. Саме це надає субординатору *dass* максимальної багатозначності, і тому за окремими сполученнями з *dass* в ранньонововерхньонімецькій мові закріплюються стійкі значення: *auff das* – цілі, *so das* – наслідку [9: 178]. Вживання *dass* можна пояснити необхідністю маркування підрядності, коли інших слів з ідентичною функцією не було в розпорядженні мовця.

Таким чином, в залежності від наявних складових сполучної синтагми, ми можемо виокремити моделі даних синтагм. Дані дослідження зведені у **таблиці 1**, де TS – часовий суб'юнктор, K – кон'юнктор, M – модифікатор, S – субординатор *dass*.

Зміни спостерігаються в кожному типі сполучної синтагми. На початку ранньонововерхньонімецького періоду найпоширенішою була 2 модель синтагм – K-TS, друге місце займали синтагми TS. В ході розвитку мови ми спостерігаємо зменшення кількості синтагм 2 типу, і відповідне зростання частотності TS-синтагм.

Таблиця 1.

Частотність вживання різних моделей сполучних синтагм

№ п/п	Роки Модель синтагми	1350- 1400	1400- 1450	1450- 1500	1500- 1550	1550- 1600
1.	TS	36%	56%	62%	54%	66%
2.	K-TS	50%	32%	27%	40%	29,6%
3.	(K)-M-TS	6%	4,1%	3,4%	3,3%	1,5%
4.	(K)(M)-TS-S	8%	7,9%	7,4%	2,7%	2,9%

Як видно з таблиці 1, даний процес не був рівномірним: на поч. XVI ст. зафіксоване зростання кількості синтагм K-TS. Такий хвилеподібний розвиток можна пояснити за допомогою диференційованого підходу до змін у вживанні окремих суб'єнкторів. На початку ранньонововерхньонімецького періоду найуживанішим часовим суб'єнктором був *do/da*, при чому в 64% випадків суб'єнктор вживався з кон'юнктором. На початку XVI ст. частотність сполучної синтагми K-TS (з *do/da*) знижується до 22%. Проте одночасно з цим процесом та переходом *do/da* в розряд причинових суб'єнкторів, на перше місце в парадигмі часових суб'єнкторів висувається *als*, який на початку XVI ст. у 68% випадків вживається з кон'юнктором. Це можна пояснити тим, що *als* розвивався за аналогією з *do/da*, тому проходив подібний шлях становлення. Така ж закономірність помітна й у вживанні інших часових суб'єнкторів. Тому загальною тенденцією можна визначити наступний перехід моделі сполучної синтагми: ***K-TS* → *TS***.

Одночасно з цим процесом помітним є зниження частотності вживання синтагм з модифікаторами та субординаторами, що відображається в наступних переходах: ***(K)-M-TS* → *(K)-TS* → *TS***; ***(K)(M)-TS-S* → *(K)(M)-TS* → *TS***.

Отже, до кінця XIV ст. підрядні клаузи часу вводилися в більшості випадків за допомогою складного утворення, сполучної синтагми. Вказана мовна побудова могла включати в себе, крім власне часового суб'єнктора, кон'юнктор, модифікатор та субординатор. Вказані компоненти можна

розглядати в якості допоміжних мовних одиниць, які вживалися у випадках, коли часовий суб'єктор знаходився на початковому етапі розвитку і не міг в повній мірі експлікувати граматичний та семантичний зв'язок підрядної клаузи з контекстом. Зменшення частотності вживання вказаних допоміжних компонентів при часових суб'єкторах слід розглядати в якості закономірної тенденції їх розвитку.

Одним із перспективних напрямів подальшого дослідження є виявлення семантичних та функціональних особливостей сполучних синтагм в ранньонововерхньонімецькій мові.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Грайс Г. П. Логика и речевое общение / Г. П. Грайс // Новое в зарубежной лингвистике. Выпуск XVI: Лингвистическая прагматика. / общ. ред. Е. В. Падучевой. – М.: Прогресс, 1985. – С. 217–237
2. Москальская О. И. История немецкого языка / О. И. Москальская. – Ленинград: Учпедгиз Ленинградское отделение, 1959. – 390 с.
3. Семенюк Н. Н. Развитие сложного предложения в немецком языке XII – XVIII вв. / Наталья Николаевна Семенюк. – М., Калуга: Издательство «Эйдос», 2010. – 170 с.
4. Шендельс Е. И. Практическая грамматика немецкого языка: Для I–III курсов ин-тов и фак-тов иностр. яз. / Е. И. Шендельс. – 2-е изд., испр. – М.: Высш. школа, 1982. – 400 с.
5. Das Buoch von dem Leben und Sitten der heydnischen Maister [Електронний ресурс] / Anton Sorg. – Augsburg: Anton Sorg, 1490. – 162 Bl. – Режим доступу до джерела:
6. Des Gottesfreundes im Oberland [Rulmann Merswin's] Buch von den zwei Mannen. Nach der ältesten Strassburger Handschrift / hrsg. von Friedrich Lauchert. – Bonn: P. Hanstein, 1896. – 94 S.

7. Eine neue Quelle für die Kenntnis des mystischen Lebens im Kloster Pillenreuth: Untersuchungen und Texte / hrsg. von Elvira Langen. – Heidelberg: Heidelberg Univ., 1960. – 227 S.
8. Haider H. The Syntax of German / Hubert Haider. – Cambridge: Cambridge University Press, 2010. – 371 p.
9. Hartweg Fr. Frühneuhochdeutsch: Eine Einführung in die deutsche Sprache des Spätmittelalters und der frühen Neuzeit / Frédéric Hartweg, Klaus-Peter Wegera. – 2., neu bearbeitete Auflage. – Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 2005. – 264 S.
10. Hie vahet an das bu^och von den hailigen Altva^etern [Електронний ресурс] / Cod. theol. et phil. 4^o 74 der Württembergischen Landesbibliothek Stuttgart. – Kloster Reute, 14. Jh. – 218 Bl. – Режим доступу до джерела: <http://www.korpora.org/Fnhd/FnhdC.HTML/121.html>
<http://www.korpora.org/Fnhd/FnhdC.HTML/223.html>
11. Rieck S. Untersuchungen zu Bestand und Varianz der Konjunktionen im Frühneuhochdeutschen unter Berücksichtigung der Systementwicklung zur heutigen Norm / Susanne Rieck. – Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1977. – 261 S.
12. Sternefeld W. Syntax: Eine morphologisch motivierte generative Beschreibung des Deutschen / Wolfgang Sternefeld. – Band 1. – Tübingen: Stauffenburg-Verlag, 2006. – 477 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Микола Фант – аспірант кафедри англійської філології та перекладу ННІ іноземної філології Житомирського державного університету ім. Івана Франка.

Наукові інтереси: історичний синтаксис, генеративна граматики.